

■ LAURENȚIU
ULICI

Înțelesul timpului prin clipă*

Regele descult, Săptămîna patimilor și *Viteazul* intră, fiecare în parte, în ceea ce numim de multă vreme și oarecum impropriu teatru istoric, și compun, luate împreună, un triunghi echilateral nu numai semnificativ (orice eveniment de o anume anvergură are această calitate), ci și hotărîtor pentru istoria românilor. Că magnetismul istoriei s-a exercitat constant asupra scriitorului european, mai cu seamă de după Renaștere, e un lucru dovedit. Că această atracție a istoriei mai mult sau mai puțin îndepărtate a fost deseori determinată și de imperative conjuncturale, ținînd adică de momentul istoric al existenței scriitorului, e un lucru iarăși demonstrat. Că în ciuda presiunii factorilor amintiți orientarea scriitorului spre istorie rămîne o problemă de opțiune personală, practic incontrolabilă din exterior, este o chestiune care, fără a putea fi în vreun fel dovedită, lîne, totuși, de bunul-simț. Ceea ce nu putem ști decît, eventual, intuitiv este raportul intern al celor trei factori de presiune: magnetismul istoric, conjunctura și opțiunea. Și nu știm (în sens analitic) pentru că în orice operă literară de temă istorică (fie proză, fie teatru, fie poem epic), indiferent de valoarea ei, unul dintre termenii raportului rămîne mereu ascuns și, deci, în afara oricărei relații vizibile cu ceilalți (această problemă, interesantă și importantă din punct de vedere teoretic, depășește însă interesul rîndurilor de față). Încît, în ce mă privește, am încercat asupra celor trei piese ale lui Paul Anghel o lectură în spiritul „conjuncturii” și o interpretare în spiritul „magnetismului”, exact invers decît se obișnuiește în critica literaturii istorice. Cu alte cuvinte, în loc să fi citit piesele în litera evenimentelor, acțiunilor, conflictelor istorice conținute — pentru a scoate o semnificație de actualitate conjuncturală — le-

am citit în relație cu „conjunctura”, pentru a da la iveală o semnificație de actualitate general-istorică. N-am căutat în „timp” înțelesul „clipei” ci, din contră, am citit „clipa” pentru a înțelege „timpul”. Dar această idee critică este chiar ideea literară a lui Paul Anghel, este, totodată, unghiul sub care el privește, rîdonează și face să semnifice fiecare **latură** a triunghiului său dramaturgic (de aceea îl numeam echilateral). Pentru a desprinde din întregul textelor concepția istorică a scriitorului și specificul dramaturgiei sale, descrierea și analiza critică a fiecărei piese reprezintă condiția necesară. Să privim deci textele în ordinea cronologiei faptului istoric.

Regele descult este o „ipoteză de evgeto-dacic”, fixată spre mijlocul secolului I î.e.n. și construită prin alternarea a două planuri de acțiune: unul în Dacia lui Burebista, celălalt în Roma lui Cezar. Tendința demitizării (dar nu cu orice preț) este evidentă. Deși nu există un conflict dramatic propriu-zis, ci mai mult niște stări conflictuale, cele două planuri ale acțiunii statornicec argumentele și pretextele viitorului conflict istoric romano-dac. Iar înlăuntru al fiecărui plan dialogul înaintea, prin acumulări succesive, spre reliefarea climatului moral și politic al personajelor. De o parte, ipocrizia adulterilor lui Cezar, nu mai puțin a lui Cezar însuși, descrisă cu necruțătoare ironie subiacentă în numeroase replici din care transpare mecanismul aroganței imperiale. De altă parte, austeritatea de comportament și de psihologie a geto-dacilor, vădînd o ataraxie de tip fatalist și prezentînd ca simptome particulare credința, sentimentul dreptății imanente, sentimentul ohtonice și relația de comunicare (iar nu de confuzie) cu transcendența. Dacă lumea romanilor e civilizată, a dacilor lui Burebista e culturală. Fără a fi propusă ca atare și explicit în piesă, această distincție rezultă totuși din compararea paradigmatelor dramatice. Burebista, regele descult, ipostaziat simbolic în

*) O privire asupra dramelor istorice ale lui Paul Anghel.

olar. Incredător în lege („greșelile nu sînt nici mici, nici mari. Sînt încălcări de legi”), cu un fel de inocență la pericolele din jur, preocupat de un vis înalt, este un personaj-absență (stă puțin în scenă și atunci sub o clară lumină de simbol), care concentrează o întreagă spiritualitate etnică. Purtătorul ei de cuvînt e Rubostes, sfetnicul, un alter-ego al regelui, mai plin de contingent decît acesta. Primejdia romană și trădarea din partea celor apropiați nu-l tulbură prea mult pe regele cu privirea întoarsă de tot în sine, de unde contemplă, peste clipă, timpul, nu fără orgoliul sau umilința constructorului. Vasul de lut la care lucra va fi urna propriei cenuși. Uciderea lui Cezar în Senat și a lui Burebista în atelierul de olar au doar o similitudine aparentă, diferența adîncă fiind de ordinul consecințelor: în cazul celui dintîi se schimbă un dictator cu altul, în al celuilalt, o mentalitate cu alta.

Nici în *Săptămîna patimilor* nu există un conflict propriu-zis, mai exact nu în relația dintre personaje. Există, în schimb, unul la nivelul personajului central, Ștefan cel Mare, ale cărui „patimi” reprezintă o încercare de conciliere a clipei cu timpul din perspectiva unei conjuncturi istorice resimțite ca decisivă pentru evoluția istorică însăși. Ștearsă de praful aurit al legendei, figura domnitorului moldovean apare în lumină comportamentistă și în linii ce nu refuză nuanțele. Personalitate accentuată, Ștefan, în viziunea lui Paul Anghel, e un cumul de violență și cumpătare, de intoleranță și tandrețe, de orbire și clarviziune; conștiința că singura lui măsură e țara îi asigură un ascendent asupra contemporanilor din preajmă, boieri, neguțători, oșteni, dar îl și pune într-un raport interogativ cu sine: pînă unde îi este îngăduit ca, în numele acestei conștiințe, să-și exercite voința și de unde începe arbitriul? În fața puhoiului otoman, autodistrugerea (arderea satelor părăsite, otrăvirea apei etc.), ca mod de apărare a țării, reprezintă o soluție compatibilă cu patriotismul sau e doar o strategie discutabilă a supraviețuirii eroice? Purtătorul altor războaie e și ziditorul atîtor biserici, neîndurătorul stegar al generației de sacrificiu este și un constructor de țară.

Drama personajului e de a nu fi fost urmat de ai săi din înțelegere, ca un înțelept, ci din supunere, ca un comandant (Mihail, cronicarul, are grijă să sublinieze în tot locul a doua postură, lucru pe care, deși îl știe, domnitorul nu-l poate corecta). Sensul mai înalt al „patimilor” se leagă de acest balans al eroului între imperativul clipei și judecata timpului.

Absolvirea de pătimire coincide cu momentul restabilirii (ca o renaștere) circuitului vital, pașnic și constructiv, al țării. În *Viteazul* relația clipă-timp e pusă în termenii unei ecuații de tip determinist. Și aici conflictul aparent e minim, dar, scenă după scenă, se instaurează un grav climat conflictual, a cărui paradoxală expresie e tăcerea apăsătoare. În fața bătăliilor care au condus la vremelnica unire a țărilor române, Mihai e victima unei neînțelegeri fundamentale: el vrea o țară a tuturor românilor, dar nu realizează că, fără ajutorul țărănilor, dorința lui, chiar îndeplinită pentru o fulgerare de timp, frizează aventura. Mulțimea de țărani cu rogojini aprinse deasupra capului e un avertisment mereu în preajma domnitorului și mereu neluat în seamă. Din pricina neînțelegerii acestui determinism vital, victoriile Viteazului seamănă cu ale lui Pyrrhos. Sacrificînd timpul pe altarul clipei, personajul a încercat, simultan, o tranzație cu istoria, creîndu-și astfel un alibi. Pe care, lucru desigur important, posteritatea l-a acceptat. Meritul unirii și demeritul „legăturii de pămînt” a țărănilor sînt nu atîta greu de comparat, cît extrem de greu de măsurat.

Privit deci ca meditație asupra raportului clipă-timp în momente cruciale din existența noastră istorică, tripticul dramatic al lui Paul Anghel prezintă o interesantă simetrie: în *Regele descult*, timpul sacrifică clipa, în *Săptămîna patimilor*, clipa și timpul își corespund, iar în *Viteazul*, clipa sacrifică timpul. Piesa din mijloc este a înțelegerii timpului prin clipă, personajul ei — un destin exemplar pentru o rezonabilă filozofie a istoriei. Fieșele din extreme și personajele lor ipostaziază cele două posibile înclinări ale balanței istoriei. Punctul de echilibru al acesteia rămîne însă, în viziunea lui Paul Anghel și a justiției istorice, Ștefan cel Mare.